

Mezey László Mik-

l s

Az avantgárdt a közép-eurpai
hídig

Húsz éve hunyt el Csuka Zoltán

"Elretolt Állásban"

Csuka Zoltán a soknemzetiségű délvidéki táj szülőtte, neveltje; kisgyermekként rányílik a szemé a magyar, a szerb, a német, a román, a bunyevác népek együttélésének mindennapjaira. Korán leckét kap a világnézetek és hitek iránti türelemből is, amikor a katolikus Szabadkán, mint református vallású kisdíák a zsidó felekezeti iskolába jár. A történelem azonban nem olyan megértő, mint az ifjú fogékony lelke, és a tragikus-viharos 1918. esztendő nemcsak az érettségi előtt álló pécsi maturandus lelkét dúlja föl, hanem az egész országét. A szerbek megszállta, végvári hangulatban élő Pécs városa egyetlen forradalmi rándulás, és Csuka Zoltán gomblyukába is vörös szalag kerül, azután pedig a történelmi időknek nekihevíült osztálytársaival testületileg lép be a szakszervezetbe. Az új művészeti törekvések tekintetében is fölöttébb mozgalmas életű városban az "érett" fiatalember keresi a helyét, és hamar megtalálja a villamosvasúti dolgozók szakszervezetében, valamint a korszellem szerinti progresszív *Krónika* című folyóirat szerkesztőségében. Mindenütt ott van, ahol valami fontosnak vélt dolog történik, maga köré vonzza a nagylátókat, költőket, a pécsi bohémvilág jellegzetes figuráit, akik remekműveket készítenek alkotni, de Ady verseinek szavalásánál alig jutnak tovább. Hamarosan egyike lesz azoknak az "örökmozgó" embereknek, akik műveik maradványosságával mellett fáradhatatlan szervezőmunkájukkal írták be nevüket a magyar irodalom és művelődés történetének nagykönyvébe.

A szerbeknek vissza kell vonulniuk 1921 augusztusában a Trianonban meghúzott határok mögé; a forradalmár ifjúnak sem ajánlatos bevárnia a magyar csapatok pécsi bevonulását, ezért Újvidéken telepszik le. Kezdetben úgy

gondolkozik, akár a többi magyarországi emigráns: állapota, helyzete pusztán átmeneti, de addig is Újvidékből "kis Párizst" kell teremteni. Azonban hamar ráébred - amire kortársai és a helybeli értelmiségiek közül is kevesen -, hogy sokkal inkább sajátos kisebbségi kultúrát kellene alapozni, formálni. Vajdasági magyar irodalmat, amely egyformán kapcsolatot tart az anyaországi Budapesttel, és a fővárossal, Belgráddal, valamint a hasonló sorsú Kolozsvárral, Pozsonnyal, no meg a korai emigráció fészkeivel, Béccsel. Egy keserves esztendő múltán saját folyóiratot alapít *Út* címmel, melyben Kassák Lajosra tekintő aktivista programot fogalmaz meg a politikai el nem kötelezettség és a nemzetek fölöttiség jegyében. Célja, hogy hidat verjen a népek, nyelvek, hitek, pártok között, továbbá, hogy összefogja az Európában szerte szóródott magyar avantgárd művészeket. Mozgalma azonban a közönség érdektelenségén és a résztvevők eszmei megosztottságán megbukik, a lap mihamar tönkremegy. Mégis úgy érdemes tekinteni a hajdani *Útra*, ahogyan Bori Imre írja: "ez a folyóirat volt valójában a vajdasági magyar irodalom első iskolája".

A lapszerkesztés mellett kilombosodik Pécssett elkezdődött költői munkássága. Az expresszionista aktivizmus harcos apostolaként lép föl, egyként elszakadva a nemzeti irodalmi hagyományoktól és a bácskai vidékiességtől. Lírájában Kassák eszméltető hatása egyértelmű, ám szembevetendő különbség közöttük, hogy Csuka Zoltán nem az elvont ábrázolás híve, hanem a közvetlen humanista agitációé. Politikai költő akar lenni, aki az elnyomottakkal, az elesettekkel való összetartozás síkján fejezi ki radikális mondandóját. A háború és a forradalmak utáni "hidegleléses" Európában - eszmetársaihoz hasonlóan - maga is a helyét keresi, az újra találás izgalma feszíti, új ígéket, új megváltást vár. Költőként igehirdető messiás akar lenni, tehát versei jelszavakká sűrűsödnek. Nemcsak az olvasó gondolkodásának, érzelmeinek üzen, de a látvánnyal, a formátummal is hatni akar, ezért "a magasságot zsoltározó tavaszt", "a szerelem megtermékenyítő reggelét" ünneplő patetikus versei úgy hatnak, mintha hívó, szólító, mozgósító plakátok lennének.

Évek múltán csillapul ez a szárnyalás, hangja csaknem elégikussá csöndesül, képei szelídebbek, kontrasztjai lágyabbak lesznek.

Immár az "egyszerű jószág" hatalmát, a természet, az ember értő-érző szeretetét vágyja. De mielőtt végképp elmerülne a gyöngéd hangulatokban, körülpillant a világban, és észreveszi, hogy az expresszionizmus egyetemessége új inspirációkat kap a technika fantasztikus vívmányaitól és a szerelem szenvedélyétől. Ebbe az egyszerre lendületes és a korábbi versekénél sokkal szelídebbre hangolt életérzésbe a világforradalom utópiája többé nem hatolhat be. Technikai haladást és szerelmi izgalmakat, emberi vonzalmakat éneklő tematikájába építi bele a világ népeivel való szolidaritás gondolatát. Univerzalizmusa nem ismer akadályokat és határokat, a világ most már megfejthető titoknak látszik, és e jövőváró fölhangoltságából kitetszik a "hites ember" alakja, aki maga a harmonikus létezés megtestesítője. Vajdasági korszakának költészetét joggal tarthatjuk az "előretolt állásban" küzdő költő megnyilvánulásának, és csakugyan, Csuka Zoltán a korabeli modern lírai törekvések, szellemi irányzatok legkimagaslóbb magyar képviselője Jugoszláviában.

A költő persze nem altatja el lelkében a kezdeményező szervezőt. Előbb mecénásokat gyűjt a zsenge kisebbségi irodalom istápolására, majd a költők és írók összefogásán fáradozik. Tető alá hozza a délvidéki líra első antológiáját, a *Kévét* (1928), amely a címében jelzett szimbólum szellemében kévébe fogja az "értékalászokat". A szabadkai *Képes Vasárnap* szerkesztőjeként önállósítja a lap irodalmi mellékletét, a *Vajdasági Írást*, amelynek hasábjain fölvanul minden valamirevaló magyar író, költő, publicista. Senteleky Kornéllal együtt így rakják le a vajdasági magyar irodalom alapjait, fölismerve a fundamentális igazságot: a magyarság megmaradásának legfőbb eszköze a nemzeti kultúra ápolása, annak legesszenciálisabb része pedig az irodalom. Ugyanennek a gondolatnak a jegyében lesz alapítója a két világháború közötti legtekintélyesebb délvidéki folyóiratnak, a *Kalanyának*, amelyet megint csak a "kévekötő" elszántságával és fáradhatatlanságával szerkeszt.

Miközben az évek szállnak, munkái sokasodnak, költészetének gondolatisága és stilizáltsága is komorodik. Már a múlté a szerelem és a technika megittasult csodálata, meglátja a valóság sötét színeit, átérzi a borús, szorongásos hangulatokat. A "nemes borzalom" az ihle-

tője a nagy gazdasági világválság idején. A földközeli nyomor és a daccal vallott mégis-hit ad új lendületet lírájának, és vezeti vajdasági korszaka csúcsa felé. Érzelmi és formai visszafogottságban mutatkozik meg ez a fejlődésvonulat; hangja nyugodtan emelkedett, sorainak zengése egyenletessé nemesedik, képei kiegyensúlyozottak lesznek, versvilága merengő és asszociatív természetű, legyen szó kozmikus gondolatokról vagy a történelemben élő kortárs rettenetéről. Halk, puha, pasztell tónusokkal dolgozik, plasztikusan, kifejezően ábrázol - így érkezve el a csúcsig, amely utolsó vajdasági kötetében, a *Tűzharang* (1933) verseiben válik egyértelműen láthatóvá.

A "hídépítő"

Az "elcserélt tájra" 1933-ban hazatelepül, és itt folytatja irodalomszervező munkásságát. Nagyralátó célt tűz maga elé: az egyetemes magyar kultúrát és a szomszéd népek irodalmát szeretné együttesen szolgálni. Szellemi hídépítő, aki megkeresi az összekötő szálakat az elszakított országrészek írói és a szlovák, román, ukrán, német, délszláv irodalmak testvér-érzésű alkotói között. Így jön létre a máig páratlan folyóirat, a tizenegy esztendeig élő *Lát-határ*, amely példa nélküli megnyilvánulása az olyan rokon törekvésű elképzeléseknek, mint az *Erdélyi Fiatalok* munkaközösségéé, a Fábry-Zoltán-i "vox humana" gondolatköréé, mint Kacsó Sándor "kisebbségi humanizmusáé", Senteleky Kornél "dunai kultúrtervéé", mint Németh László "tejttestvériségéé", Balogh Edgár "dunai konföderációjáé" vagy, mint József Attila "közös dolgaink" rendezésére hívó fölshólyításáé. Csuka Zoltán e folyóiratban gyűjti össze a nemzetiségi kérdés érzékeny lelkiismeretű gondolkodóit, és a fölshólyított sovinizmusok korszakában kölcsönös ismerkedést, megbékélést, egymás iránti tiszteletet és együttműködést hirdet. Nemcsak folyóiratában teszi ezt, hanem a magyar-jugoszláv kulturális kapcsolatok gyakorlatában is; ő rendezte meg Belgrádban a magyarországi írók első közös bemutatkozását, majd ugyanitt és Újvidéken magyar könyvkiállítást kezdeményez.

A "hídépítő" irodalomszervező ugyanakkor költőként nehezen találja helyét és hangját Magyarországon. A Vajdaságban egyértel-

műen az avantgárd jelentette az irodalmi modernséget, idehaza differenciáltabb az irodalomtudat, a magyarországi irodalom időben is túllépett az izmusok periódusán, és az 1930-as évek derekán a hagyományvonzás jegyében a lírai realizmus útját járja. Illyés Gyula írja Csuka Zoltánról szólva, de az egész avantgárdot bírálva, hogy az idők szele elfújta a modernkedés díszleteit, és végre a maga valójában jelenik meg a mezítelenül didergő költészet, amely keresi saját ruházatát. Így azután a Vajdaságban élen haladó, irányjelölő Csuka Zoltán idehaza csupán egy hang a sokszólamú kórusban. Próféta szerepköre itt és ekkor ér véget, de az életérzés és az igazságba vetett hit maradandónak bizonyul. Tovább írja szociális érzékenységről tanúskodó verseit, amelyek fokról fokra kötöttebb formákba higgadnak, énekké lágyulnak, dallá szépülnek. Válogatott verseinek *Életív* (1936) című gyűjteménye ilyen értelemben korszakzáró, innét kezdve "másik" költő szól. A kortárs kritika azonnal reagál, és Benedek Marcell úgy látja, hogy Csuka Zoltán most talál magára. Valójában inkább arról lehet szó, hogy a húszas években a Vajdaságban az aktivizmus volt adekvát kifejezési formája, fiatalos lobogásának, forradalmas világszemléletének ez felelt meg akkor legjobban. Idehaza azonban új alapállásra kényszerül, amely változást parancsol: klassziczálódása mögött fojtott indulat remeg, amely feszes keretbe szorítva dübörgéssé válik, élénk rezonanciává. Mint amikor a szónok nem hangerővel győzi le zajongó közönségét, de éppen hangja tompításával teszi figyelmessé. "Csuka Zoltán a kötött forma korlátaival megnöveli az érzés, a gondolat tömörségét, a képek világító erejét" - ismeri el a kritika a verselő új törekvéseinek sikerességét. Az idő sötét árnyai komorulnak versvilágában, mint aki "idegenből idegenbe" jött, ekként érzi szorongató magányát. Fölszárnyal és visszahull - fényes és testes költészet jön létre e pólusok között. A személyesség, a táj élménye és a szerelmi érzékenység motívumai gazdagodnak lírájában, csak hogy szavai mind ritkábban visszhangzanak, mintha az újra elsötétülő világban egyre kevesebb mondanivalója lenne. "Gúnyos röhejben szólni nem lehet, / nyomjon agyon a némaság sziklája" - kesereg. Hallgat és számot vet lehetőségeivel, korlátaival. Rájön, hogy viharos iramú, lendületű ifjúságában előbb ébredt költői köteles-

ségére, mint jogainak tudatára. Ezért hiányzik lírájából a tépelődés, a megszenvedett kétségek fölött aratott diadal öröme, a személyesség, a lírai ego egyedi varázsa. Minden gondolatában ott feszül a közéletiség, a kollektivitás szolgáltatának szándéka, a meggyőzni akarás lendülete. A kor angazsált költője, de életműve messze kimagaslik a "hivatásos" szocialista verselők szürke zöngeméneinek átlagából. Hibáival és erényeivel, erejével és gyöngeségeivel együtt "negyedszázad alatt megvonta a maga egyenes, mély, tisztán felismerhető barázdáját a magyar lírában is" - summáz Benedek Marcell.

1945, a lelki megújulást hozó pillanat Péccett találja. Úgy hiszi, a virradat neki is szól, a szabadság érzésének mámorával lát ismét munkához, mint az *Új Dunántúl* szerkesztője, a *Batsányi Társaság* és a *Balkán Társaság* szervezője, tisztségviselője, valamint a *Láthatár* hagyományait vállaló új lap, a *Déli Csillag* vezetője. Erejét a magyar-jugoszláv kapcsolatok építésére fordítja, ezzel párhuzamosan terebélyesedik ki műfordítói munkássága. Első fordítása még 1927-ben készült el, Tin Ujeti *Hétköznapi sirámok* című versét tolmácsolta. A második világhégés után a fordítás adja munkásságának legterjedelmesebb hányadát; átülteti a délszláv irodalmak világhírű alkotásait, Ivan Goran Kovači Ivo Andri , Miroslav Krleža műveit. Ezt a szépen ívelő pályát szakítja meg brutálisan a történelem: Csuka Zoltánt délszláv kapcsolatai ürügyén 1950-ben letartóztatják és koholt vádakkal elítélik. Öt évet tölt börtönben, ám szabadulása után - ő, az örök újrakezdő - ott folytatja, ahol abbahagyatták vele: nyomban fordítani kezd. Ez a mennyiségileg is tekintélyes (mintegy száz kötetnyi) fordítói életmű olyan bravúros teljesítményeket is jelez, mint Njegoš vagy Krleža archaikus dialektusban írott munkáinak az eredeti szépségeket hitelesen visszaadó tolmácsolása. Életének, munkásságának középponti feladatát találja meg a délszláv irodalmak átültetésében, ezt mi sem mutatja szemléletesebben, mint hogy hetvenedik életéhez közeledve megtanul szlovénul és macedónul, de vállal fordítást oroszról, bolgárból, szlovák nyelvből is. A jugoszláviai költészet antológiájában, a *Csillagporban* (1971) teljes áttekintést ad a délszláv népek lírájáról a népköltészet kezdeteitől a kortárs fiatalok műveig. Nincs olyan valamirevaló XIX. és XX. századi

szerb vagy horvát költő, akitől ne fordított volna. Hídépítő műveinek betetőzése egy nagy monográfia megalkotása, *A jugoszláviai népek irodalmának története* (1963).

Idősödvén költői vénája csaknem elapad; maga mondja, hogy fordítói munkásságának csupán "kísérőzenéje" a versírás. Ami születik, az változatlanul a "történelmi kötelezettség" jegyeit viseli magán, ilyen például a pécsi bányászok 1918. évi sztrájkját megörökítő elbeszélő költeménye (*Piros pünkösdi Pécssett*). Más, születő darabjaiban az építés elkötelezett dalnokának mutatkozik, a haladás, a fejlődés, a gyarapodás törvényét helyezi minden emberi kötelesség elé, az "egyre omló, egyre épülő" élet balladáit írva.

Lap híján is folytatódik szervező munkája: érdeklődő házában berendezte a *Jószomszédság Könyvtárát*, itt gyűjtve össze mindazokat a műveket, amelyek a délszláv irodalmakból magyarul, és amelyek a magyar lite-

ratúrából délszláv nyelveken nyomtatásban megjelentek. Ez a maga nemében teljes kollekciónak "szent hely" lett; Mladen Leskovac, az akadémikus költő mondja: "A délszlávoknak úgy kell ebbe a házba érkezniük, mint egyik szent helyükre. S úgy fognak egy napon oda menni." A félreeső érdeklődő utcában álló könyvtár a létével testesíti meg a közép-európai nemzetek közeledésének gyakran halványuló, olykor foszlani látszó, mégis halhatatlan eszméjét. A maradósság és az örökérvényűség jegyében, úgy, ahogyan egyik kései versében, az *Oszori példában* mondja:

A mag kihajtott, lassan átölelte,
S míg fává nőtt, a magasba emelte
A szürke emlékoszlopot.
Mindezt egy perc alatt elmondod,
De míg lepergett
Évtizedek teltek,

Kiss Gy. Csaba

Vojtech Kondrót

Magyar társaságban gyakran Bélának szólítottuk. Merthogy a szlovák Vojtech névnek ez a megfelelője. Béla volt és Vojtech vagy becézve Vojto. Szlovák költő, a magyar költészet kitűnő fordítója. Múlt időben kell mondani. 2003. január 19-én reggel hirtelen meghalt Pozsonyban. Csak hetekkel később tudtam meg. A magyarországi hírközlő szervek, talán a hazai szlovák hetilap kivételével, nem tartották fontosnak, hogy beszámoljanak róla. Pedig senki nem tett annyit az elmúlt három évtizedben a magyar költészet szlovák megszólalásáért, mint ő.

Folytatta egy nagy nemzedék munkáját. Azoknak a műfordítóknak lépett örökébe, mégpedig korántsem méltatlanul, akik a XX. század elején még magyar iskolába jártak, s mondhatni, belülről ismerték a magyar irodalmat. Mint például Ján Smrek és Emil Boleslav Lukáč. Náluk egy emberöltővel később született Béla barátunk. A mátrikulába 1940 késő őszén írták be Pozsony városában Vojtech Kondrót néven. Olyan családból származott, ahol nem volt idegen a magyar szó. Arra már nem emlékezem

pontosan, pedig beszéltünk vele róla, hogy édesanyjától vagy nagyanyjától tanulta-e a nyelvünket. Mindenesetre nem úgy formálta a magyar szavakat, mint aki iskolában sajátította el a nyelvet. Ízes, vidéki szójárása csöng vissza a fülemben. Hajlamosak vagyunk megfeledezni arról, hogy Magyarországon kívül a Kárpát-medencében nem mindig csak nyelvüket - s identitásukat vesztő magyarokkal találkozhatunk, hanem vannak számosan a szomszéd népek tagjai között is magyarul tudó polgárok. Esetleg olyanok, akiknek a családjában volt a fölmenők között magyar, és így nyelvünk sem teljesen idegen. Általában véve igen keveset tudunk ezekről a csoportokról, pedig épp kultúránk közvetítésében lehet szerepük.

Kondrót a Pozsonyhoz közeli Szencen járt középiskolába. Ott pedig már elég gyakori volt a magyar szó. Azt nem tudom, eljutott-e hozzá akkoriban a régi magyar irodalom egyik legnagyobb alakjának, Szenci Molnár Albertnek a híre vagy egyik-másik zsoltárverse, de jól érzékeltem, hogy magyar beszédén rajta hagyta a nyomát a szenciek enyhe ő-zése. Gondolom, az ő idejében egy épületben volt elhelyezve a szlovák és a magyar gimnázium, s így talán még a nagyszünetekben is volt módja gyakorolni a mi idiómánkat.

És lassan-lassan lehámlott az oszlop,
Betű és szám eltűnt, és szertefoszlott,
És most ott a kő, az ágnak dőlve szépen,
Mint alvó gyermek anyja lágy ölében.

Egyetemre azután fölkerült Pozsonyba, a Comenius Egyetem Természettudományi Karán matematika-fizika szakon végezte tanulmányait, majd azután két évtizedik pedagógusként kereste kenyerét. Költőként fiatalon jelentkezett, a hatvanas évek elején, első verskötete 1965-ben látott napvilágot. "A líra logika" - mondhatnánk verseiről József Attilát idézve. Logika és játék. Pontos, szűkszavú költészet az övé. Mintha egy kissé a matematika szigorú jelei között járnánk. A költő minél nagyobb intenzitást kíván elérni verseiben. Konkrét tárgyak a leírás fókuszában. Szavak, melyek játszva kergetőznek egymással és az olvasóval. Szavak, szórészetek, hangok játéka, már-már értelmetlenül, de végül újra- és újrarendeződik, mint vasreszelék a mágnes közelében. A játéknak a mestere, szigorú önmagához és a szavakhoz, nincs verseiben barokkos burjánzás, metafora áradat, inkább nyelvi képletek vannak benne. Témáit tekintve környezetéről szól a leggyakrabban, családjáról és arról a dél-szlovákiai sík vidékről, a Mátyusföldről, a Csallóközről, mely korábban ritkán szerepelt a szlovák lírában. Tanári pályájának állomásai kötötték e tájakhoz, élt többek között Tardoskedden, Nagysurányban és Pozsonyivánkán. A hetvenes évektől kezdve három-négyévenként jelent meg új verseskönyve. A nyolcvanas években kap irodalmi állást a fővárosban, fontos szlovák könyvkiadók szerkesztője.

Műfordítói pályájának fontos állomása 1971-ben az első szlovák nyelvű Kassák-kötet. A *Nyugat* utáni magyar líra iránt érdeklődött elsősorban, elismeréssel fogadták fordításában Weöres Sándor és Illyés Gyula költeményeinek szlovák változatát. Talán Weöres állt hozzá a legközelebb. Nyelvi fantáziáját, formai tudását, játékosságát érezte saját költői képzetéhez

közelinek. Mint nyelvhatáron élő ember a kisebbségek költészetéért is sokat tett, válogatásában jelent meg szlovákul a felföldi magyar lírikusok kötete. Magyarországon pedig számos műhelybeszélgetésen bátorította tanácsaival a hazai szlovák költőket.

Három évtizede ismerem személyesen. Találkoztam vele Pozsonyban és Budapesten, vidéki városokban odafönt és idelent. Költői esteken, könyvbemutatókon, irodalmi tanácskozásokon, írószövetségi klubban és borozóban. Megunhatatlan témája volt a költészet, a műfordítás, a mesterség maga. Szívesen foglalkozott minden csínja-bínjával. Érzékletesen magyarázta, mi a nyitja egyik-másik költői ördöglakatnak a másik nyelven. Figyelj ide, mondta, Varga Imre kétsorosát - Itt élek / Itélek - hogyan kell szlovákra áttenni? Marad a három szó: Tu som sudcom, szó szerint visszafordítva anyyi: Itt vagyok bíró.

Nézem a nekrológ melletti fényképét a budapesti Ludové Noviny-ban. Keserű arckifejezés, távolra néző tekintet. E földi téreken már nem fogjuk látni egymást. 1997-ben válogatást adott ki a XX. század magyar költőiből, abban az esztendőben kapott Budapesten Bethlen Gábor-díjat. Szép magyar nyelvű vallomásban tett hitet akkor, ott a műfordítás és a magyar költészet mellett. Ezekre a szavaira emlékezem. Végezetül pedig jó barátját, Karol Wlachovskyt szeretném idézni. "Csillag hullott le a szlovák fordítóirodalom egéről. Földi vándorlásának árába bizonyára bele volt számítva ez a be nem jelentett, hirtelen és visszavonhatatlan távozás. Elment egy ember, egy kortárs és egy barát. Vojto és Béla, V. K. Közel négy évtized fordítói munkája alatt mintegy 30 ezer sort tett át költői nyelvről szlovákba. Ez nagyjából anyyi, mint három homéroszi eposz."